

**ŞEYHÜLİSLAM HOCA-ZADE MEHMED EFENDİ VE ESERİ
İBTİHÂCÜ'T-TEVÂRİH**

**SHAİKH AL-ISLAM HOCA-ZADE MEHMED EFENDİ AND HIS BOOK
İBTİHÂCÜ'T-TEVÂJRİH**

Yrd.Doç.Dr.Ahmet AKGÜN*

Öz

Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi 1568'de Bursa'da doğmuş, ilmiye sınıfında değişik memuriyetlerde bulunmuş ve 1615'te vefat etmiştir.

Mehmed Efendi, Kanuni devri olaylarını ihtiva eden **İbtihâcü't- Tevârih** isimli eserinde isyanlar ve seferlere yer vermiştir. Eserin üç nüshası vardır: Süleyrmaniye Kütüphanesi, İ.Ü.Kütüphanesi ve Paris Bibliotheque National'de bulunmaktadır. Bunlardan Süleyrmaniye nüshası iki cilt olup diğerlerine nazaran daha fazla konuyu ihtiva etmektedir. Eser, **Tâcü't- Tevârih**'in zeyli durumundadır. Sultan I. Ahiried'in emriyle yazılmaya başlanan eser tamamlanamamıştır.

Abstract

Mehmed Efendi, the son of Hoca Sadeddin Efendi, was born in Bursa 1568 worked for the government in different jobs as a scientist and died in 1615.

In his study, **İbtihâcü't- Tevârih** about the events of Kanuni period, Mehmed Efendi made comments on rebellions and military expeditions of the time. There are three copies of the book, one in Süleyrmaniye, another in the library of Istanbul University and the other in Paris Bibliotheque Nationale. The one in Süleyrmaniye consists of two volumes and is wider than the others in events and subjects. This copy is a postscriptum of **Tâcü't-Tevârih**. The book has been started by the command of Sultan Ahmed I and has not been completed.

**Şeyhülislâm Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Eseri
İbtihâcü't- Tevârih**

a) HAYATI:

Hoca-zâde Mehmed Efendi, Hoca Sadeddin Efendi'nin en büyük oğlu olup, 28 Şaban 975/28 Şubat 1568'de Bursa'da doğmuştur.

* BAÜ. Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü, Balıkesir.

Hocası Molla Tevîk'in himmeti üe ilmini geliştirip 994 Cumâdelülâ'da (Nisan-Mayıs 1568) babasından mülâzım olup, aynı gün İsmihan Sultan müderrisliği payesini almıştır. 1589'da Sahn-ı Semân , 1591'de Sultan Selim, aynı yıl Süieyrnaniye Medreselerinden birinde müderrisliklerde bulundu. İ 593'de görevi kabul etmeyen Bakâyî Efendi'nin yerine Mekke kadılığına getirilnişe de feragat etmiş ve 120 akça vazife ile emekli olmuştur (Nisan 1593). 1596'da Mevlânâ Şemseddin Efendi'nin yerine İstanbul kadısı, aynı yıl Muhyiddin Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskeri oldu. Yine bu yıl padişahla birlikte Eğri seferine katılmış, sefer dönüşü 1597'de azledilerek yerine Kuş Yahya Efendi getirilmiştir. 1599 haziranında Rum-ili kadıaskeri Ebussu'üd-zâde Mustafa Efendi'nin rahatsızlığı sebebiyle onun yerine kadıasker oldu ¹.

2 Safer 1010/2 Ağustos 1601'de ise Sun'ullah Efendi'nin yerine Şeyhülislâm olan Hoca-zâde Mehmed Efendi Ocak 1603'de azledilince yerine tekrar Sun'ullah Efendi getirildi. Sun'ullah Efendi'nin dördüncü defa azledilmesi ile Mehmed Efendi ikinci defa Şeyhülislâm tayin edilir (Haziran 1608). Yedi yıldan fazla bu görevde kalan Mehmed Efendi'nin rütbelerine 60 bm akça zeamet olan Kalkandelen hasları ilâve olunmuş, vefatına kadar bu makamda bulunmuştur.

5 Cumâdelâhir 1024/ 3 Temmuz 1615 perşembe günü vefat eden Mehmed Efendi'nin cenazesi Cuma namazını müte'akib Eyüp Camii'nde babasının yanma demedilmiştir. Şeyhülislâmlık makamı da Sultan III. Mehmed ve Sultan I. Ahmed devrinde olmak üzere toplam 8 yıl 11 ay 5 gün bulunmuştur².

¹ Mehmed Efendi'nin Rumeli kadıaskerhği zamanına ait mülâzemet kayıtları ve kısaca hayatı için bk.

Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri

Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları ", Güneydoğu Avrupa Araştı rmalan

Dergisi, X-XI (1983), s.221-231.

² Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bk. Nev'î-zade Atâî, Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fi tekmileti'-Şakâ'ik,

(Neşr. Doç.Dr.Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 575-577; Katib Çelebi, Fezleke, I, İstanbul 1286,

s. 372; Rifât Efendi, Davhatü'l-Meşâyih ve Zeyli, İstanbul s. 42-43; Abdurrahman Hibri Efendi,

Defter-i Ahbâr, Bayezid Ktb., Velüyiddin Efendi ks., nr. 2418, vr. 70 a; Müstakîm-zade Sadeddin

Süleyman, Davhatü'l-Meşâyih, Süleymaniye Ktb., Âşir Efendi ks., nr. 251-1, vr. 15 a-b; Hüseyin

Mehmed Efendi neşeli, latîfeci bir mizaca sahip olup, üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) nazmı ve nesri ile sanatlî inşâsı vardır. Zamanındaki ilim adamlarının eserlerine takrizleri ile vezinli ve kafiyele imzalan vardır. Kaside-i Burde'ye tahmîde bulunmuştur³. Babası gibi o da cuma günleri Ayasofya Camii'nde fetva vermeye devam etmiştir.

Kâtib Çelebi ve Rıfat Efendi, onun Tâcü't-Tevârih'e zeyl yazmaya başladığını, fakat tamamlamak müyesser olmadığını belirtmektedirler. Bu eser şüphesiz "İbtihâcü't- Tevârih" tir. Kardeşi Esad Efendi'nin de yardımıyla babasının Tâcü't- Tevârih'i bıraktığı yerden itibaren yukarıdaki eseri düzenlemişler, ancak belirtildiği gibi tamamlamamışlardır.

b) ESERİ :

İbtihâcü't- Tevârih'in müellifi konusunda kaynaklar ihtilâfa düşmelerine rağmen⁴ zikredilen eserin mukaddimesinde eserin büyük kısmının Mehmed Efendi'nin kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır⁵. Eserin 37 a numaralı sahifesinde yer alan beytlerde Hoca Sadeddin Efendi'nin ifadesiyle eserin çoğunluğunun Mehmed Efendi tarafından yazıldığı, ikinci oğlu Esad Efendi'nin de kendisine yardım ettiği, dolayısıyla üçü tarafından müştereken yazıldığı mezkûrdur. Muhakkak ki eserin meydana getirilmesinde en önemli şahsiyet Hoca Sadeddin Efendi'dir.

Kâtib Çelebi ve Rıfat Efendi'nin, Mehmed Efendi'nin hayat hikayesini verirken zikrettikleri eser İbtihâcü't- Tevârih olmalıdır.

Ayvansarayî, Hadîkatü'l-Cevâmi', İstanbul 1281, s. 273; Siyâsî fahiyetleri için Naima, Ravzatü'l-

Hüseyin fi Hülâsati Ahbari'l-Hânkîn , II, İstanbul 1280, s. 139-140; Selâmki Mustafa Efendi,

Selânikî Tarihi, II, (Haz. Prof.Dr.Mehmet İpşirli), İstanbul 1989; s. 278 vd.; Joseph von Hammer,

JDevlet-i Osmaniye Tarihi, (Çev. Mehmet Atâ), İstanbul 1332, s. 157.

³ Atâî, a.g.e., s. 577; Rıfat Efendi, a.g.e., s. 43; Kâtib Çelebi, a.g.e., s.372.

⁴ Kâtib Çelebi, a.g.e., s. 372; Rıfat Efendi, a.g.e., s. 43'de Mehmed Efendi; Müstakim-zade Süleyman

Sadeddin Efendi, Devha-i Meşayih-i Kibar, Üniversite Ktb., Türkçe Yaz., no: 1206, vr. 13 bile

Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e., s.274'te Esad Ef. müellif olarak zikredilmektedir.

⁵ Hoca-zade Mehmed Efendi, İbtihâcü't-Tevârih, Süfeymaniye Ktb., Hüseyin Paşa ks. no: 321, vr. 16 b,

36a, 36b, ve 37a.

1) Eserin Evsafı:

Hüsrev Paşa nüshası 290x192, 196x122 mm. ebadında orta kalınlıkta kâğıt üzerine birinci cildi 163+1, ikinci cildi 149 varak olmak üzere toplam 312+1 varaktır. Her sahifede 15 satır yer almakta olup son derece okunaklı ve hareketli nesih hatla yazılmıştır.

Üniversite nüshası 282x160, 190x86 mm. ebadında kâğıt üzerine yirmiüçer satır halinde nesih hatla yazılmıştır. Tâcü't- Tevârih'in zeyli olan bu nüshada Kanunî devri olaylarına 144 b numaralı varakta girilmekte ve 316 b'de sona ermektedir.

2) Eserin Nüshaları:

Eserin üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Tâcü't- Tevârih'e zeyl olarak hazırlanan Paris Bibliotheque Nationale ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshaları ile müstakil olarak hazırlanmış Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa kitaplığı nüshası mevcuttur.

Tâcü't- Tevârih zeyillerinden biri Paris Bibliotheque Nationale Manuscripts Tures, nr.68'de, diğeri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kısmı, nr.2394'de kayıtlı bulunmaktadır. Hüsrev Paşa Kitaplığında iki cilt halinde 321 ve 322 numaralarda kayıtlıdır.

Hüsrev Paşa nüshasında diğeri iki nüshadan farklı olarak 42 varaklık bir mukaddime yer almaktadır. Bu mukaddimeyi müteakib Kanunî'nin cülusuna geçilmektedir ki, her üç nüshada böylece müşterek, kısma girilmektedir.

Hüsrev Paşa nüshası diğerilerinden daha fazla konuyu ihtiva etmektedir. Müşterek kısım bu nüshanın ikinci cilt varak 109 b'ye kadar sürmekte burada önce Paris nüshası⁶, 110 a'nın bitimi ile de üniversite nüshası sona ermektedir. Ayrıca birinci cilt varak 147 b'den ikinci cilt varak 78 a'ya kadar kısım Paris ve Üniversite nüshalarında noksanıdır. Burada müşterek kısım İbrahim Paşa'nın Mısır'a gidişi konusu sona erince bitmekte ve Erdel'in Fethi bahsine gelindiğinde yeniden başlamaktadır. Bu arada Hüsrev Paşa nüshasında noksan bulunan 77 a'run beşinci

⁶ Münir AKTEPE, "İbtMcü't- Tevânh" Tarih Dergisi XIV (1959), s.83.

satırından 77 b'nin sonuna kadar olan yere girmesi gereken 932-958 yılları hadiseleri diğer iki nüshada da mevcut değildir.

İstinsah tarihleri olarak, Hüsrev Paşa nüshasında böyle bir kayıt mevcut olmamasına rağmen eserde Estergon'un fethinden ve daha sonra Boeskay üzerine yapılan Erdel seferi ve Anadolu isyanlarından bahsedilmesi sebebiyle 1016/1607 yılından sonra ve Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin ölüm tarihi olan 5 Cumâelâhir 1024/2 Temmuz 1615 tanhinden önce olması muhtemeldir.

Paris nüshasının birinci ve ikinci cildini ayıran fâsıllar istinsah tanhinden 25 Zilhicce 1062/27 Kasım 1652; Üniversite nüshasının ise sonundaki ifadede 1066 Saferinin sonu/ 28 Aralık 1655 tarihlerinde istinsah işlerinin tamamlandığını anlıyoruz⁷.

3) Eserin Muhtevası

Müellif, Arapça ve Farsça'ya vakıf olduğu için eserde konu aralarına serpiştirilmiş vaziyette Arapça ve Farsça yazılmış şiirlere tesadüf edilmektedir.

İki cilt halinde kaleme alınmış olan eseri mukaddime ve Kanunî devri hadiselerinin bir kısmı teşkil etmektedir.

42 varak tutan mukaddimede müellif ecdadından bahsetmekte, Tâcü't-Tevârih'in yazılması, kendinin ve kardeşi Esat Efendi'nin babası Sadeddin Efendi'ye yardımlarından bahsedilmektedir. Estergon'un fethi ve Sultan Ahmed'e methiye ve kendilerine ecdadının tanhini yazma görevinin padişah tarafından verildiği anlatılmaktadır, ki bu ifade şöyledir :

" ... ketb-i tevârih ü siyer ve sebt-i âsâr ü iber etdirmekte âbâ ve ecdâd-ı dâd itiyâdlan hasenesini ihya ve sîret-i marzıyye ve sünnet-i seniyyeleri merasimin ıcrâ eylemeğe rağbet buyurup hatt-ı hümâyûn-ı saadet-makrûn-ı izzet-nümûnları (16 b) ile bu dâi-i devlet-i rûz-efzunlann teşrîf ve selâm-ı selâmet-nümâlan ile taltif ve hitâb-ı müstetâblan ile hidmet-i şeref-bahşlarm teklif buyurup vâlidiniz merhum ecdâd-ı pâk-nihâdımın tevârihlerini yazmışlardır. Sizin dahi nâm-ı şerifime tarih söylemeniz ve kalan yerini itrâm eylemeniz mmâd-ı hümâyûnumdur. . . . " .

⁷ M.Aktepe "Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't- Tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında " Türkiyat

Mecmuası, XII(1958), s. 112.

⁸ Mehmed Efendi, İbtihâcü't- Tevârih, I, vr.; 16 a-b.

Mukaddimeyi müteakib 43 a'da Kanunî'nin cülusu bahsi ile Kanunî devri olaylarına geçilmektedir. İki ciltlik bu eserdeki bahislerin başlıkları ve başladıkları varaklar şöyledir :

Culûs-ı Hazret-i Sultan Süleyman-bûde mesned-nişîn-i taht-ı gufran (43 a); Zikr-i İn'amm-ı amm-ı Sultam (46 a); Zuhûr-ı merhamet-i Şeh be Sürgünân-ı Arap (48a) ; Redd-ı emvâl-i tâcirân-ı Acem (48 b) ; Dâstân-ı hürûc-ı Canberdi (49 a); Reften-i Şeh be-Belgırad ve muzaffêr şüdenêş (55 a); Müsahhar geşten-i hısn-ı Belgırad (72 b); Ric'at-ı şeh be-sûy-ı taht gehş (80 a); Zikr-i ba'zı vekayî-i şettâ (83 a); Hısm-ı sultan ber Ali bin Şehsuvar (84 b); Azm-i şâh-ı cihan be-feth-i Rodos (86 a); Tulû'-ı ahter-i ferhunde-fâfî -Zi evc-ı burc-ı ikbâl ü ma'âlf (108 a); Zuhûr-ı fitnehâ der Mısr ve def-'i şirret-i Çerkeş (117 a); Nasb-ı İbrahim Paşa ber serîr-i âsâfî (121 b); Hâ'in şüden-i Vezir Ahmed Paşa (123 a); Tulû'-ı kevkeb-i Sultan Selim bin Süleyman Han-Ola mihir-i cihân-efrûz adli dâima tâbân (134 a); Azm-i İbrahim Paşa sûy-ı Mısr (139 b); Revan geşten-i keştıyân ez-Süveys -Be-sûy-ı dıyâr-ı pür-envâr-ı Veys (147 b); Küşten-i Ferhâd Paşa-yı Vezir (148 b); Sulûk-ı şehin şâh-ı bâ-ibtihâc -Be-rminhâc-ı firûzî ender Mihâc (150 b); Bâ'is-ı diğêr be-azm-i in-sefer (155 a); Mukarrer geşten-ı azm-i hümâyûn minhâc-ı gazây-ı feth-i makrûn (157 a);

İkinci ciltteki konuların başlıkları şunlardır:

Surûr-ı emr-ı sultan-ı muzaffêr be-cem'-i asker-i mansûr-ı pür fer (1 b); Tulû-ı padişah ez taht gâheş be-sûy-ı hayme-i nüsret-penâheş (3 a); İctimâ-ı asker-i Rumîli ender Sofya (16 a); Tetimme-i harekât-ı şeh-i sûtûde-sıfât (23 b); Zikr-ı teshîr-i kal'a-i Varadin (30 a); İhata kerdên-i asker-i hisâr-ı enderûni -râ (35 a); Zikr-ı i feth-i Uyluk () pes ez Varadin (48 b); Ubûr-ı cüyûş-ı kijakend pûş -Zi nehr-i Dırava be-cûş u hurûş (55 b); Zikr-ı dilci şüden Bâli Beğ (60 a); Zikr-i ceng-i gaziyân-ı pişrev (61 a); Be-in üslûb paşa bûd der ceng -Ki şüd vâsıl şeh-i huşeng aheng (73 a); Zikr-i feth-i vılayet-ı Erdel (78 a); Reften-i Paşa be-teshîr-i Peçî () (79 a); Reften -i paşa be-feth-i Beckerek (81 a); Müsahhar geşten-ı hısn-ı Canad est (82 a); Zikr-i teshîr-i kal'a-i Lipva (82 a); Hücûm-ı düşman-ı bî-drm ber ser-i Segedin (86 a); Müsahhar geşten-i hısn-ı Dimişvar (87 a); Der-beyân-ı kılâ'ı meftûha (92 b); İhata kerdên-i asker hisâr-ı Eğri-râ (94 a); Hücûm-ı şâh-ı Acem ber hudûd-ı kişver-i Rûm (95 b); Sefer fermûden-i Sultan be sûy-ı kişver-i İnan (99 a);

İnkıtâ'-ı rişte-i âmâl-i Sultan Mustafa (101 a); Zülâl-i ifdâl ve rahmet-i Rahman (102 b); Zıkr-i meştâ kerden-i Sultan Süleyman der Haleb (104 a); Rihlet-i nevbîn-ı ekrem Şeh Cihangir ez cihan (105 a); Nehzat-ı şeh ez Haleb be sûy-ı Acem (106 a); Feth-i bazı kıla' der Ekrâd (134 b); Beyân-ı atâ-yı şeh-ı din-penâh -Be a'yân u erkan ve sâ'ir sipâh (136 b); Vürüd-ı bazı ahbâr ve işârât -Zi etrâf-ı memâlik bâ-beşârât (139 a); Zıkr-i sevk-i cünüd-ı seyl-vürüd-Behr-i te'dîb-i Arnavud-ı anüd (144 a); Beyân-ı âmeden-i ilci ez dıyâr-ı Fırânçe (145 a); Zıkr-i ahvâl-ı donanma-yı Süveys - Ki revân şüd be sûy-ı kûy-i Üveys (148 a).

Hadiseler birinci cilt 43 'a'dan ikinci cilt 77 'a'ya kadar kronolojik olarak kesintisiz sürmekte, bu sahifenin dördüncü satırında metin kesilerek 77 b sahifesi sonuna kadar boş bırakılmış ve 78 'a'da Erdel'in fethine geçilmiştir. Bu kısımda 932-958/ 1526-1551 arası hadiseler atlanılmıştır. Bu hadiseler eserin diğer nüshalarında da mevcut değildir. Eserin ikinci cildi 149 b sahifesi sonunda cümle yanda kesilerek bitmekte, bir sonraki sahife mevcut bulunmamaktadır. 961/1554 hadiselerine kadar konular getirilmiş, Kanunî devri hadiseleri tamamlanmamıştır ki bunu Katib Çelebi⁹ ve ondan nakleden Naima Mustafa Efendi¹⁰ de doğrulamaktadır.

4) Eserin Tarihi Değeri:

Müelif, eseri yazarken babasının müsveddelerinden faydalanmış olup Kanunî devrinde yaşamış olan Kemal Paşa-zâde ve Celal-zâde Mustafa Efendi'nin eserleriyle de benzerlik arz etmektedir.

Kanunî devri hakkında başvurulacak ana kaynak durumundaki Kemal Paşa-zâde'mn Tevârih-i Al-î Osman isimli eserinin X. defteri ile inceleme konusu olan eser arasında bilhassa Kanunî'nin cülusu ve Mohaç seferi arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Hicrî 933 yılına kadar cereyan eden olayları ihtiva eden X. defterde yer alan diğer konularla da bir miktar benzerlik arz etmektedir.

Devrin bir diğer kaynağı olan Celâl-zâde Mustafa Efendi'nin Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l -Mesâlik isimli eseriyle de önemli benzerlikler göze

⁹ Katib Çelebi, a.g.e, I, s.372.

¹⁰ Naima, a.g.e, II, s.140.

çarpmaktadır. Meselâ, Mevlânâ Muhyiddin'den alıntı yapılan şiir, her iki eserde de harfiyen aynıdır. Bunun haricinde her iki eserde yer alan konular muhteva itibarıyla aynı olmasına rağmen değişik ifadelerle anlatılmıştır.

İbtihâcü't Tevârih'de yer alan hadiselerle yukarıdaki iki eser arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Bunların dışında eserin kıymetini artıran bir başka yönü de müellifin babası ve dedesidir. Eserde de belirtildiği gibi Çaldıran Seferi sonrası İstanbul'a getirilen dedesi Hasan Can, Yavuz devrinde 6 yıl kadar nedimlikte bulunmuş; babası Sadeddin Efendi de 981/1573'de Manisa'da Şehzade III. Murad'a hoca tayin edilmiş, II. Şelun'in yazılmasını istediği ve Kanunî devrine kadar getirdiği eseri Tâcü't-Tevârih'i Avrupa'da da ilgi görmüş ve yer yer tercüme edilmiştir¹¹ Sadeddin Efendi eserine Kanuni devrinden itibaren de devam etmek istemişse de işlerinin çokluğu sebebiyle bu işi oğulları Mehmed ve Esad Efendilere havale etmiş. Sultan I.Ahmed'in emri de bu arzuya muvafık olunca **İbtihacü't-Tevârih** ismiyle müellif tarafından isimlendirilen eser kaleme alınmıştır, ki eserin yazılmasında Hoca Sadeddin Efendi'nin notlarından da istifade edilmiş olmalıdır. Çünkü eserin birinci cildi, 45 a numaralı sahifesinde olduğu gibi "merhum vâlid eydür" ifadesiyle 926/1520 hadisesinden bahsedilmesi, Hoca Efendi'nin de 943/1536 doğumlu olması, ravinin müellifin dedesi Hasan Can olduğu, eserin yazılmasında da Sadeddin Efendi'nin emeği bulunduğu bize ispatlanmaktadır.

Sonuç olarak, Şeyhülislâm Hoca-zâde Mehmed Efendi tarafından hazırlanmış olan eser, Tacü't-Tevârih'in bir zeyli olup Kanunînin cülusundan Sultan I. Ahmed devrine kadar geçen hadiseleri ihtiva edecekti. Fakat eser ikinci cildin son varâğının hitamında cümle ve hâdise yarım kalmıştır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Kâtib Çelebi ve Naima da eserin tamamlanmadığını yazmaktadırlar. Eserde mevcut hadiseler, Hoca Sadeddin Efendi'nin topladığı ve çocuklarına bıraktığı notlara dayandığım düşüncecek olursak önemli bir kaynak olarak telakki edebiliriz.

¹¹ F.Babinger.Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çev. Coşkun Üçök),Ankara 1982.S.105-106.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Hıbrî Efendi, **Defter-i Ahbâr**, Bayezid Ktb., Veiüyiddin Efendi ks., nr. 2418.
- AKTEPE, Münir, "İbtihâcü't- Tevârîh" **Tarih Dergisi XIV** (1959).
- _____ "Hoca Sadeddin Efendi'nin **Tâcü't- Tevârih'i** ve Bunun Zeyli Hakkında" **Türkiyat Mecmuası**, XII(1958).
- Atâî, Nev'î-zade **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik**, (Neşr. Doç. Dr. Abdül-kadir Özcan), İstanbul 1989.
- Ayvansarayî, Hüseyin, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, İstanbul 1281.
- Babrnger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri** (Çev. Coşkun Üçok),Ankara 1982.
- Hammer, Joseph von, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, (Çev. Mehmet Atâ), İstanbul 1332.
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlı İlmıye Teşkilatında Müiazemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Müiazemet Kayıtları", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi X-XI**, İstanbul, 1983.
- Katıb Çelebi, Fezleke, I, İstanbul 1286.
- Mehmed Efendi, Hoca-zade, **İbtihâcü't-Tevârîh**, Süleymaniye Ktb., Hüsrev Paşa ks. no: 321.
- Müstakîtn-zade Sadeddin Süleyman, **Davhatü'l-Meşâyih**, Süleymaniye Ktb., Aşır Efendi ks., nr. 251-1.
- _____ **Devha-i Meşayih-i Kibar**, Üniversite Ktb., Türkçe Yaz., no: 1206.
- Naima, **Ravzatü'l-Hüseyn fiHü'lâsati Ahbari'l-Hâfikîn, II**, İstanbul 1280.
- Rıfat Efendi, **Davhatü'l-Meşâyih ve Zeyli**, İstanbul (Baskı tarihi yok).
- Selânikî Mustafa Efendi, **Selânikî Tarihi, II**, (Hazulayan Prof. Dr. Mehmet İpşulu), İstanbul 1989.